

TÜRKİYE’DE İLLERİN YOKSULLUK NEDENİ OLARAK TOPLAM DOĞURGANLIK HIZLARI: YATAY KESİT BİR ANALİZ, 1990-2000.

Lütfü ÖZTÜRK*

Özet

Bu çalışmada, klasik iktisatçılardan günümüze kadar tartışılan bir konu olan çok sayıda çocuk sahibi olma ile yoksulluk arasındaki ilişki il verileri kullanılarak araştırılmıştır. Yoksulluk göstergesi olarak il gelirleri dikkate alınmış ve illerin toplam doğurganlık hızları ile ilişkisi incelenmiştir. 1990 ve 2000 yıllarına ait verilerle yapılan yatay-kesit tahminlerde, doğurganlık hızı ile illerin gelirleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişki saptanmıştır. Benzer sonuçlar doğurganlık hızı ile bağlantılı olarak bağımlılık oranı ve ortalama hanehalkı büyüklüğü için de bulunmuştur. Bu bulgular, illerin yoksulluğunda çok sayıda çocuk sahibi olma davranışının önemli olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, toplam doğurganlık hızlarının yüksek (düşük) olduğu illerde gelir düzeyinin düşük (yüksek) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar illere yönelik yoksullukla mücadele programlarında demografik değişkenlerin de dikkate alınması gereğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Toplam Doğurganlık Hızı, Nüfus Artışı.

The Effect of Total Fertility Rates on Provincial Poverty in Turkey: A Cross-Section Analysis, 1990-2000.

Absract

In this study, the relationship between having more children and poverty discussed intensively by classical economists has been examined by using provincial data. It has been examined the connection between provincial incomes as a poverty indicator and total fertility rates in provinces. It has been detected negative and statistically significant relationships in cross-section estimations by using data of 1990 and 2000 years. Similiar results have been obtained in dependency ratio and

---

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

average household size. These results indicate that attitude of families about having more children is significant factor in provincial poverty. In other words, it has been confirmed that provinces have high (low) fertility rates associated with low (high) income levels. These results indicate that demographic variables have to be considered in programmes which is aimed at combating the poverty in provinces.

Key Words: *Poverty, Total Fertility Rate, Population Growth.*

1. GİRİŞ

Thomas Malthus'un nüfusla ilgili düşüncelerini yayınlamasından bu yana iki yüzyıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, tartıştığı sorunlar güncelliğini kaybetmemiştir. Her dönemde farklı bir şekilde ortaya çıksa da, sosyo-ekonomik birçok sorunda ele alınan değişken, nedenleri ve sonuçları ile nüfus artışıdır. Her ne kadar Demografik Dönüşüm Kuramı gibi teoriler nüfus artış oranının bir süre sonra azalacağına dair öngörülerde bulunsun da, birçok az gelişmiş ülkede nüfus artış oranları yüksek seviyelerde seyretmektedir. Diğer yandan, son yıllarda uygulanan neo-liberal politikalar sonucu gelişmekte olan ülkelerde artan yoksulluk oranları, dünya gündemini yoğun bir şekilde işgal etmekte ve uluslararası veya ülke düzeyinde yoksullukla mücadele programları hazırlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki programlarda açık veya gizli bir biçimde gebeliği engelleyici önlemler gibi nüfus artışını kontrol etmeye yönelik araçlar da kullanılmaktadır. Bu tür uygulamalar ise nüfus artışı ile yoksulluk arasında birebir ilişki kuran eski düşüncelerin günümüze bir yansımasıdır.

Oldukça eski bir tartışmaya dair olan bu çalışmada, toplam doğurganlık hızlarına bağlı olarak nüfus artışı ile yoksulluğun ilişkili olup olmadığı tartışılmaktadır. Yoksulluğun göstergesi olarak il gelirleri dikkate alınmış ve bu gelirlerin toplam doğurganlık hızları ile ilişkisi araştırılmıştır. Diğer bir deyişle, yüksek (düşük) doğurganlık hızına sahip illerin düşük (yüksek) gelire sahip olup olmadıkları yatay-kesit yöntemle test edilmiştir. Çalışmanın birinci kısmında nüfus artışı ve yoksulluk ilişkisine değinilerek bu konudaki literatür kısaca yer verilmiştir. Analiz kısmında Türkiye'deki illerin gelir düzeyleri ve toplam doğurganlık hızlarına ilişkin göstergeler, çalışmada kullanılan değişkenler, veriler ve kullanılan model tanıtılmıştır. Araştırmanın bulguları tahmin sonuçları kısmında verilerek, elde edilen sonuçlara ilişkin tartışmalar sonuç ve değerlendirme başlığı altında sunulmuştur.

2. DOĞURGANLIK VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ: LİTERATÜR ÖZETİ

Nüfus artışı ve yoksulluk ilişkisi, antik dönemlerden günümüze kadar filozoflar ve din adamları tarafından etraflıca araştırılmış bir konudur (Güneş, 2009). Ancak, modern zamanlardaki tartışmalar genellikle Thomas Malthus’la başlatılır. Malthus’a göre, yoksul insanların ortalama gelirindeki bir artış, bu insanların daha fazla çocuk sahibi olmalarına ve bu durum niteliksiz işgücünü arzını ve yiyecek maddelerine olan talebi artırarak reel ücretlerin düşmesine neden olacaktır. Diğer bir deyişle, yüksek doğurganlık, yoksulluğun önemli bir kaynağıdır (Eastwood ve Lipton, 1999: 2). Gelen tepkiler üzerine Malthus düşüncelerinde bazı düzeltmeler yapmıştır. Ancak, Neo-Malthusçu olarak adlandırılan takipçileri sürekli üreyen yoksullara içinde buldukları durumdan kurtulmaları için sadece savaşların, açlığın ve hastalıkların yardım edebileceğini söylemişlerdir (Cassen, 1994: 1). Çünkü yoksullar nüfuslarını artırarak yoksulluklarını artırmakta ve bu nüfus artışına ise sadece Malthus’un doğal sınırlayıcılar dediği açlık, hastalık ve savaşlar engel olabilmektedir. Karl Marx’ın ve Katolik Kilisesi’nin itirazları ile farklı yönlerde çekilen tartışmalar, Malthusçular ve karşıtları olarak 1950’li yıllara kadar çeşitlenerek devam etmiştir.

Kalkınma iktisadının popüler olduğu ve ülkelerin gelişmiş ve az gelişmiş olarak sınıflandırıldığı 1950’li ve 1960’lı yıllarda, nüfus artışı ile kalkınma ilişkisi çok tartışılmış konulardan biridir (Heer, 1966). Söz konusu yıllarda yoksul ülkelerdeki nüfus artışı ile bu ülkelerin yoksulluğu arasında doğrudan ilişki bulunduğu ve doğurganlıktaki bir azalışın yoksulluğu da azaltacağı düşüncesi hâkim olmuştur (Merrick, 2002). Nitekim bu hâkim düşünce Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerde de aile planlaması şeklinde nüfus kontrol programlarına temel oluşturmuştur (Chilman, 1968). 1970’li ve 1980’li yıllarda yapılan itirazlara rağmen temel düşünce değişmemiş ve yüksek doğurganlık hızı yine yoksulluğun önemli bir nedeni olarak görülmeye devam etmiştir (Enke, 1974; World Bank, 1974). 1990’lı yıllarda demografik değişkenler ile yoksulluk arasında ilişki kurma eğilimi azalsa da, 2000’li yıllarda tekrar yoğunlaşmıştır. Çünkü son yıllarda yoksulluğun gelişmiş olsun gelişmekte olan olsun bütün ülkelerde artmaya başlaması ve çevre sorunlarıyla nüfus artışı arasındaki ilişkiler kurulması sorunu farklı boyutlara taşımıştır. Nitekim nüfus artışı sadece yoksulluğun değil çevre sorunlarının da önemli bir nedeni olarak görülmektedir (Öztürk, 2008: 10).

Diğer yandan, önce gelişmiş ülkelerde daha sonra gelişmekte olan ülkelerde görülen demografik dönüşüm, nüfus artışının neo-Malthusçuların beklediği gibi sürekli artmayacağına işaret etmektedir. Ölüm oranlarındaki düşmeye paralel bir şekilde toplam doğurganlık hızlarında görülen azalmalar

bir çok gelişmiş ülkede nüfus artışını durma noktasına kadar getirmiştir (Yüceşahin, 2011). Nitekim iktisatçılar için artık sorun, yaşlıların oluşturduğu bir dünyada ekonomik büyümenin nasıl sağlanacağıdır (Bloom ve Canning, 2004). Bununla birlikte, birçok azgelişmiş ülkede nüfus artış hızı hâlâ yüksek oranlardadır. Demografik dönüşüme direnen bu ülkelerin Dünya Bankasının ülke sınıflandırmasında “en az gelişmiş ülke” olarak yer almaları ve bu ülkelerin çok düşük gelir düzeylerine sahip olması yine eski bir soruyu gündeme getirmektedir.

Türkçe literatürde işsizlik, gelir dağılımdaki bozukluk ve neo-liberal politikalar gibi yoksulluğun birçok nedeni olduğu ifade edilse de (Şenses, 2001), nüfus artışı da önemli bir neden olarak görülmektedir. Örneğin, Aktan’a göre (2002): “Hızlı nüfus artışı, bir yandan ülkelerin daha fazla üretim yapmalarına imkân sağlarken, öte yandan ülkelerin daha fazla tüketmelerine de neden olur. Üstelik iklim ve doğal koşulları açısından çok iyi konumda bulunmayan ülke ya da ülke içindeki bölgelerde hızlı nüfus artışı mevcutsa, bu takdirde yoksullaşma kaçınılmaz olur”. Nitekim klasik makro kitapları (nüfus artışının bir sonucu olarak) işgücündeki bir artışın ücretlerde bir azalışa ve işsizliğe (yoksulluğa) neden olacağını anlatmaktadır. Aynı şekilde Solow’un neo-klasik büyüme modelinden yüksek oranda nüfus artışının yoksulluğa neden olacağı sonucunu çıkarmak mümkündür (McNicol, 1997: 18).

Farklı biçimlerde ifade edilse de, nüfusta görülen artışın yoksulluğu artırmasının nedenleri şu şekilde özetlenebilir (Rodgers, 1983: 443):

Nüfus artışı işçi başına kullanılan sermayeyi ve doğal kaynakları azaltarak ekonomide genel olarak verimliliği azaltabilir.

Nüfus artışı toprak sahipliğindeki dağılımı büyük toprak sahipleri lehine bozabilir. Çünkü küçük toprak sahipleri artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanma ve toprak satma yoluna gidebilir.

Düşük gelirli gruplardaki nüfus artışı (bu grupların ulusal gelirden aldığı pay değişmediği sürece) yine bu grupların nispi gelirlerini azaltabilir.

Hükümetlerin eğitim, sağlık, beslenme ve iş yaratıcı programlara ayırdığı kaynak artırılmadan meydana gelecek bir nüfus artışı, yoksulluğun artmasına neden olabilir.

Yüksek doğurganlık ve yüksek bağımlılık oranları ailelerin tasarruflarını azaltması bir yana, çocuklarının geleceği için eğitim veya sağlık harcamaları yapmasını kısıtlar. Bu durum ise ülkenin uzun dönemde beşeri sermayesini azaltabilir.

Kuşkusuz bu liste diğer ekonomik değişkenler de dikkate alındığında daha uzun olacaktır. Her biri ayrı bir çalışma konusu oluşturan bu maddeler sonuç olarak nüfus artışının yoksulluğun önemli bir nedeni olduğuna işaret

etmektedir. Doğum ve ölüm oranları tarafından belirlenen nüfus artışı, öncelikle ülke veya bölgedeki ailelerin çocuk edinme davranışına yani toplam doğurganlık hızlarına bağlıdır. Yüksek orandaki doğurganlık, yüksek oranda bağımlılık ve kalabalık hanehalkı demektir. Bu durum ise toplam üretimin paylaşımında adil olursa bile, gelir açısından çok çocuklu ailelerin yoksullaşmasına neden olacaktır.

Diğer yandan, yoksulluğun mu doğurganlığı artırdığı, yoksa yüksek doğurganlığın mı yoksulluğa neden olduğu tartışmalı bir konudur (Schoumaker ve Tabutin, 1999). Ancak, uygulamalı çalışmalarda elde edilen bulgular genellikle yüksek doğurganlığın yoksulluğu beslediği yönündedir (Cassen, 1994: 4). Örneğin, Brander ve Dowrick (1994), 1960-1985 yıllarını ve 107 ülkeyi kapsayan bir çalışmada yüksek doğum oranlarının ekonomik büyümeyi yavaşlattığı sonucuna ulaşmışlardır. Aynı şekilde, Crenshaw, Ameen ve Christenson (1997), 1965-1990 dönemi için 75 gelişmekte olan ülke üzerine yaptıkları çalışmada doğurganlığa bağlı olarak çocuk nüfusundaki artışın iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini saptamışlardır. Son olarak, Eastwood ve Lipton (1999) gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek doğurganlık hızlarının ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, gelir dağılımını da yoksullar aleyhine bozduğunu ve dolayısıyla bu ülkelereki yoksulluğu artırdığını tespit etmişlerdir. Özetlemek gerekirse, uygulamalı çalışmalardan elde edilen bulgular genellikle yüksek doğurganlığın yoksulluğu artırdığı yönündedir (Amin, Casperline ve Spess, 2007).

Türkçe literatürde yoksullukla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır (Bkz. Şenses, 2001; Aktan, 2002; Oktik, 2008; Kızılgöl ve Demir, 2010). Aynı şekilde, doğurganlık hızına ilişkin çalışmalar da bulunmaktadır (Selim, 2006; Şengül ve Kıral, 2006). Ancak, doğurganlık ve yoksulluk gibi değişkenler arasında ilişkiyi araştıran az sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalar ise; sosyo-ekonomik değişmelerin doğurganlık üzerindeki etkisi (Farooq ve Tuncer, 1974; Tuncer, 1976); doğurganlığın alansal dağılımı (Yüceşahin ve Özgür, 2008; Yüceşahin, 2009); doğurganlığı etkileyen faktörler (Selim ve Üçdoğruk, 2003); ve bir ildeki yoksulluğun nedenleri (Ersoy ve Şengül, 2002; Yaşar, 2009; Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011) gibi farklı içerikteki araştırmalardır. İlgili veri tabanları taranmasına rağmen Türkiye’de bölgesel bağlamda doğrudan toplam doğurganlık hızının yoksulluğa etkisini araştıran bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

3. ANALİZ

Türkiye’de bölgeler arasındaki eşitsizlik her alanda kendini göstermektedir. Nitekim Tablo 1’de seçilmiş illerin 1990 ve 2000 yıllarına

ait toplam doğurganlık hızları ve kişi başına gelirleri verilmiştir. Tablo 1’den görüleceği üzere toplam doğurganlık hızının yüksek (düşük) olduğu iller aynı zamanda kişi başına gelirin de düşük (yüksek) olduğu illerdir. Genellikle ülkenin geri kalmış olan Doğu ve Güney Doğu Bölgelerinde yer alan ve birçok gösterge açısından gelişmişlik sıralamasının en alt sıralarında yer alan bu illerde, yüksek doğurganlık hızları uzun yıllardır devam etmektedir. Nitekim ülkedeki bir çok il demografik geçişin ileri aşamalarına geçmiş olmalarına rağmen bu iller bu geçişe direnen bir yapı göstermektedir (Yüceşahin, 2009: 11). Dünyada ve Türkiye’de toplam doğurganlık hızındaki düşüşte kadının eğitim alabilmesi, işgücüne katılması, kentleşme-kentlileşme, ailelerin gelir seviyelerinin yükselişi ve sağlık hizmetlerine olan erişim gibi faktörlerin etkin olduğu ifade edilmektedir (Yüceşahin ve Özgür, 2008). Bu bağlamda Doğu ve Güney Doğu Anadolu’daki kadınların durumu ve diğer sosyo-ekonomik koşullar dikkate alındığında, bu yüksek doğurganlık hızlarının bir süre daha devam edeceği söylenebilir.

Tablo 1. Seçilmiş İllerde Toplam Doğurganlık Hızları ve Kişi Başına Gelirler

İller	Gelişmişlik Sıralaması		1990		2000	
	2003	2010	Toplam Doğurganlık Hızı	Kişi Başına Gelir (\$)	Toplam Doğurganlık Hızı	Kişi Başına Gelir* (\$)
Kırklareli	11	13	1.9	4,490	1.7	3,590
Bursa	5	5	2.0	3,868	2.0	2,507
Eskişehir	6	6	2.0	2,866	1.7	2,513
İzmir	3	3	2.0	4,156	1.8	3,215
Muğla	13	8	2.0	3,347	1.9	3,308
Ankara	2	2	2.1	3,636	1.9	2,755
Balıkesir	15	23	2.1	2,810	2.0	2,005
Bilecik	18	15	2.1	3,729	2.0	2,584
İstanbul	1	1	2.1	4,303	2.0	3,603
Türkiye			2.7	2,655	2.5	2,146
Bingöl	76	75	4.6	726	3.6	795
Diyarbakır	63	66	4.7	1,908	4.5	1,313
Ağrı	80	80	5.3	597	5.5	568
Muş	81	81	5.4	694	4.2	578
Van	75	76	5.5	972	6.0	859
Mardin	72	74	5.6	1,021	5.0	983
Bitlis	79	77	5.9	772	5.0	646
Siirt	73	73	6.3	1,138	6.1	1,111
Hakkari	77	79	7.4	656	6.7	836

*2001 yılı rakamlarıdır. Kaynaklar: DİE (2003) ve Yıldız Baday v.d. (2010).

3.1. Model

Toplam doğurganlık hızı ile yoksulluk ilişkisi veri yetersizliği nedeniyle il düzeyindeki gelir verileri ve yatay-kesit yöntemle araştırılmıştır. Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu yardımıyla il gelirlerinin temel belirleyicileri ortaya konarak, toplam doğurganlık hızları ve diğer değişkenler modele eklenmiş ve böylece çok sayıda çocuk sahibi olmanın etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Doğurganlık hızları dışında yine bu değişkenle ve yoksullukla ilgili olan bağımlılık oranı ve hanehalkı büyüklüğü gibi değişkenlerin de il gelirlerine etkileri incelenmiştir. Üretim faktörlerinin emek (L) ve sermaye (K) olduğu teknolojinin (A) kısa dönemde değişmez kabul edildiği tipik bir Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda, toplam üretim (Q) fonksiyon şeklinde ifade edilirse:

$$Q = f(A, K, L) \quad (1)$$

olacaktır. Ölçeğe göre sabit getiri koşullarında denklem:

$$Q = AK^\alpha L^{1-\alpha} \quad (2)$$

biçiminde olacak ve her iki tarafın logaritması alınarak düzenlendiğinde model en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilebilir duruma gelecektir:

$$\log(Q) = a + \beta \log(K) + \theta \log(L) + \varepsilon \quad (3)$$

Burada, $a = \log(A)$, teknolojiyi; $\beta = \alpha$, üretimin sermayeye göre esnekliğini; $\theta = 1 - \alpha$, üretimin emeğe göre esnekliğini; ε , hata terimini ifade etmektedir. Bu şekilde bir tahminle illerin toplam üretimini (gelirini) etkileyen temel faktörler açıklanmış olacaktır. Modele beşeri sermaye (HC) değişkeni eklendiğinde tahmin eşitliği:

$$\log(Q) = a + \beta \log(K) + \theta \log(L) + \phi \log(HC) + \varepsilon \quad (4)$$

şeklinde olacaktır.

Çalışmanın temel tezi, doğurganlık hızı yüksek (düşük) olduğu illerin daha düşük (yüksek) bir gelire sahip olacağıdır. Diğer bir deyişle, illerin hane olarak varsayılması durumunda yüksek (düşük) doğurganlık hızı, yoksulluğun (zenginliğin) önemli bir nedeni olacaktır. Bu nedenle modele toplam doğurganlık hızı eklenerek bu değişkenin toplam üretime (gelire) etkisi tahmin edilecektir. Toplam doğurganlık hızı (Fer) dışında yoksullukla ilişkili olarak bağımlılık oranı (Dep) ve ortalama hanehalkı büyüklüğünün de etkisi (HH) araştırılabilir. Bu şekilde tahmin edilecek modeller şu şekildedir:

$$\log(Q) = a + \beta \log(K) + \theta \log(L) + \phi \log(HC) + \psi \log(Fer) + \varepsilon \quad (5)$$

$$\log(Q) = a + \beta \log(K) + \theta \log(L) + \phi \log(HC) + \gamma \log(Dep) + \varepsilon \quad (6)$$

$$\log(Q) = a + \beta \log(K) + \theta \log(L) + \phi \log(HC) + \omega \log(HH) + \varepsilon \quad (7)$$

5, 6, ve 7 numaralı eşitliklerin tahminlerinde doğurganlık hızı ve ilgili değişkenlerin katsayılarının negatif olması beklenir. Yani, ψ , γ ve ω katsayılarının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması, yüksek doğurganlık hızının (çok sayıda çocuk sahibi olmanın) yoksulluk göstergesi olarak kullanılan toplam üretime etkisinin olumsuz olacağı anlamına gelmektedir.

3.2. Veriler ve Değişkenler

İl düzeyinde geçmişe yönelik veri bulma sorunu nedeniyle çalışma 1990 (73 il) ve 2000 (81 il) yıllarına ait yıllık veriler ile yapılmıştır. Tahmin edilecek modelin gerektirdiği veri seti il düzeyinde eksik olduğundan gerek geçmişe gerekse yakın zaman dair farklı yöntemler kullanılarak kapsamlı bir analiz yapılamamıştır. Örneğin, il düzeyinde 2010 yılına ait toplam doğurganlık hızları gibi çeşitli veriler bulunmasına rağmen, 2001 sonrasına ait il gelirleri bulunmadığı için 2010 yılı analize dâhil edilememiştir. İllerin 1990 ve 2000 yıllarına ait banka kredileri, işgücüne katılım oranları, üniversite mezunu oranları, toplam nüfus, toplam doğurganlık hızları, bağımlılık oranları ve ortalama hanehalkı büyüklüğü rakamları Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 2003'te yayınlamış olduğu İl Göstergeleri 1980-2003 adlı yayınından (DİE, 2003) derlenmiştir. İllerin GSYİH'sı ise Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) sağlanmıştır. Tahmin modeli Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu temel aldığından değişkenler bu modele uygun olarak seçilmiştir. Tahminde kullanılan değişkenler ve tanımları ise şu şekildedir:

Toplam Üretim (GELİR): Yoksulluk gerek ölçülmesi gerekse kavramsallaştırılması açısından oldukça güç bir sorundur (Kabaş, 2010). Nitekim yoksullukla ilgili çalışmalarda refah göstergesi olarak seçilen değişkenler, analizlerde önemli farklılıklara neden olmaktadır (Anand ve Harris, 1994). Yoksulluk gibi görece bir kavram hanehalkı düzeyinde farklı göstergelerle ölçülebilse de, yoksulluğun iktisadi olarak en önemli göstergesi olarak tüketim veya gelir rakamları alınmaktadır (McNicol, 1997: 9). Aynı şekilde yoksulluğun mutlak, görece, öznel ve insani yoksulluk gibi birçok farklı tanımları bulunmaktadır (Çalışkan, 2010). Bu bağlamda, iller hanehalkı olarak varsayılırsa illerin gelir düzeyi görece yoksulluğa işaret eden bir gösterge olarak kullanılabilir. Analiz için gerekli olan il gelirleri (GSYİH'ları) DİE'den (banka kredileri ABD Doları cinsinden verildiğinden)

ABD doları cinsinden alınmıştır. Kuşkusuz tahminlerde illerin yoksulluğunun göstergesi olarak İnsani Gelişme İndeksi (HDI) ve İnsani Yoksulluk İndeksi (HPI) gibi farklı ölçütler de kullanılabilir. Ancak il düzeyinde bu şekilde yapılacak bir analiz ayrı bir model kullanımını gerektiren farklı bir çalışmanın konusu olacaktır.

Sermaye (SERMAYE): İl düzeyinde sabit sermaye yatırımları bulunmadığından sermayeyi temsil etmesi amacıyla illerde kullanılan banka kredileri dikkate alınmıştır. DİE verileri kişi başına dolar olarak verildiğinden, il nüfusları ile çarpılarak toplam krediler elde edilmiştir.

İşgücü (EMEK): İl düzeyinde istihdam rakamlarına ulaşılmadığından DİE tarafından verilen işgücüne katılma oranları (12 ve daha yukarı yaştaki her 100 kişi içinde işgücünde olan kişi sayısı) ile toplam nüfus çarpılarak tahmini işgücü rakamları kullanılmıştır.

Beşeri Sermaye (UNİ): Farklı göstergelerle ölçülebilen illerdeki beşeri sermayeyi temsil etmek amacıyla DİE (2003)’den sağlanan üniversite mezunlarının 24 yaş üzeri nüfusa oranı kullanılmıştır.

Diğer taraftan, çok sayıda çocuk sahibi olmanın göstergesi olarak illerin toplam doğurganlık hızları, yaş bağımlılık oranları ve ortalama hane büyüklüğü modele dâhil edilmiştir. Bu değişkenlerin tanımları ise şu şekildedir.

Toplam doğurganlık hızı (DOGUR): Bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca (15-49 yaşları arasında) yaşayacağı ve belirli yaşa özel doğurganlık hızını takip edeceği varsayımı altında ortalama doğurabileceği canlı çocuk sayısıdır (DİE, 2003: 3). Doğurganlık hızları genellikle nüfus sayımının olduğu yıllarda bütün iller için tahmin edildiğinden, ara dönemlere ilişkin veri bulmak zorlaşmaktadır.

Yaş bağımlılık oranı (BAGIM): “15-64” yaş grubundaki her 100 kişi için “0-14” ve “65 ve daha yukarı” yaş gruplarındaki kişi sayısıdır (DİE, 2003: 3). Yüksek doğurganlık hızının bağımlılık oranını artıracak varsayımıyla modele dâhil edilmiştir.

Ortalama hanehalkı büyüklüğü (HANE): Bir hanehalkını oluşturan kişilerin ortalama sayısıdır (DİE, 2003: 3). Doğurganlık hızları doğrudan veya dolaylı olarak hanehalkı büyüklüğünü belirlerken, bu durum ise hanehalkı gelirinin paylaşımını etkileyecektir. Ayrıca, yoksulluk farklı yapılarıdaki aile türlerinde rastlanabilen bir olgu olsa da (Lloyd, 1995), hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır (Lanjouw ve Ravallion, 1995). Nitekim Türkiye’deki bulgular da bu yöndedir (Şengül ve Altan, 2004; Kızılgöl ve Demir, 2010).

3.3. Tahmin Sonuçları

İl gelirlerindeki temel belirleyiciler olan emek, sermaye ve beşeri sermayenin etkilerini görebilmek amacıyla daha önce tanıtılan 3 ve 4 numaralı eşitlikler tahmin edilmiştir. Ardından sırasıyla toplam doğurganlık hızı, bağımlılık oranları ve ortalama hanehalkı büyüklüğünün toplam gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İllerin göreceli yoksulluğunu göstermesi açısından tahminler illerin kişi başına gelirleri için de gerçekleştirilmiş ve sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur. Tahminlerin altısında değişen varyans sorununa rastlanmış ve bu durum dikkate alınarak ilgili modeller tekrar tahmin edilmiştir. Yeniden tahmin edilen modellerde katsayılar değişmezken standart hatalar değişmekte ve bu durum katsayıların anlamlı olup olmamalarını etkilemektedir.

Tablo 2’de görüleceği üzere 1990 yılına ait tahminlerde (3 ve 4 numaralı eşitlikler) emek, sermaye ve beşeri sermaye katsayıları teoriden beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak kişi başına gelirlerin kullanıldığı tahminlerde (Tablo 3) işgücü pozitif ancak istatistiki olarak anlamsız çıkarken, sermaye ve beşeri sermaye katsayıları beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Tahmin edilen modeller çift-logaritmik formda olduğundan elde edilen katsayılar emek ve sermayenin üretim esnekliği göstermektedir. 3. Eşitliğin tahmininde emeğin üretim esnekliği 0.71 ve sermayenin üretim esnekliği 0.35 bulunmuştur. Bu değerler emek veya sermayede meydana gelecek %1’lik değişim karşısında üretimin hangi oranda artacağını göstermektedir. Katsayılar toplamının birden büyük olması ($0.7190 + 0.3186 = 1.0376$) ölçeğe göre artan getiri olduğuna işaret etmektedir. Ancak Wald testi sonucu ($F=0.97, p=0.32$) katsayılar toplamının 1 olarak kabul edilebileceğini yani ölçeğe göre sabit getiri olduğunu göstermektedir.

Tablo 2 ve 3’de sonuçları verilen toplam gelir ve kişi başına gelir için tahmin edilmiş eşitliklerde doğurganlık oranları, bağımlılık oranları ve hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluğu temsilen kullanılan il gelirleri arasında negatif ve istatistikî olarak anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Bu bulgular, illerin gelir düzeyi ile çok sayıda çocuk sahibi olma davranışı arasında ters orantı olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle yüksek oranlardaki doğurganlık (buna bağlı olarak yüksek bağımlılık oranları ile geniş hanehalkının) il gelirinin azalmasına yani yoksulluğa neden olmaktadır.

Tablo 2. Tahmin Sonuçları, 1990 ve 73 il (Gelir Düzeyi).

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Log(GELİR)					
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	3. Eşitlik ^H	4. Eşitlik	5. Eşitlik	6. Eşitlik	7. Eşitlik
Sabit	-8.7564 ^a (0.7788)*	-7.7050 ^a (0.8237)	-7.4905 ^a (0.8336)	-4.9015 ^a (1.4095)	-5.3764 ^a (0.9373)
Log(EMEK)	0.7190 ^a (0.1439)	0.8762 ^a (0.1036)	0.9556 ^a (0.1182)	1.0274 ^a (0.1181)	1.0602 ^a (0.1038)
Log(SERMAYE)	0.3586 ^a (0.0761)	0.1237 ^c (0.0697)	0.0797 (0.0764)	0.0428 (0.0753)	0.0067 (0.0692)
Log(UNİ)		0.9784 ^a (0.2255)	0.8603 ^a (0.2401)	0.7194 ^a (0.2430)	0.6199 ^a (0.2217)
Log(DOGUR)			-0.2739 (0.2004)		
Log(BAGIM)				-0.6959 ^b (0.2886)	
Log(HANE)					-1.2522 ^a (0.3067)
Düzeltilmiş R ²	0.8623	0.8904	0.8976	0.8918	0.9107
Durbin-Watson	2.06	2.03	2.05	2.09	2.13
F-İstatistiği	226.96 ^a	196.11 ^a	149.39 ^a	158.79 ^a	184.64 ^a
White Testi (χ^2)	11.58 (0.02)**	8.76 (0.18)	9.80 (0.27)	9.40 (0.31)	5.73 (0.67)

a: %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; b: %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; c: %10 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı.

H : White testi sonucu değişen varyans saptanmış ve yeniden tahmin edilmiş model.

* standart hata değerleri parantez içinde verilmiştir. ** Olasılıklar parantez içinde verilmiştir.

Tablo 3. Tahmin Sonuçları, 1990 ve 73 il (Kişi Başına Gelir).

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Log(Kişi Başına Gelir)					
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	3. Eşitlik^H	4. Eşitlik	5. Eşitlik	6. Eşitlik	7. Eşitlik
Sabit	5.1978 ^a (0.7409)*	6.1789 ^a (0.7919)	6.4594 ^a (0.7943)	9.7841 ^a (1.3331)	8.8485 ^a (0.8648)
Log(EMEK)	0.0597 (0.0722)	-0.0197 (0.0674)	0.0241 (0.0706)	0.0681 (0.0687)	0.0537 (0.0599)
Log(SERMAYE)	0.3208 ^a (0.0731)	0.1203 ^c (0.0662)	0.0625 (0.0725)	0.0107 (0.0705)	-0.0186 (0.0633)
Log(UNİ)		0.8341 ^a (0.2063)	0.6775 ^a (0.2205)	0.4981 ^b (0.2191)	0.4155 ^b (0.1962)
Log(DOGUR)			-0.3489 ^c (0.1924)		
Log(BAGIM)				-0.8911 ^a (0.2737)	
Log(HANE)					-1.4263 ^a (0.2844)
Düzeltilmiş R ²	0.4568	0.5544	0.5687	0.6088	0.6699
Durbin-Watson	2.08	2.09	2.16	2.09	2.15
F-İstatistiği	31.28 ^a	30.87 ^a	24.74 ^a	29.02 ^a	37.54 ^a
White Testi (χ^2)	13.33 (0.01)**	9.29 (0.15)	9.08 (0.33)	8.95 (0.34)	5.56 (0.69)

a: %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; b: %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; c: %10 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı

H : White testi sonucu değişen varyans saptanmış ve yeniden tahmin edilmiş model.

* standart hata değerleri parantez içinde verilmiştir. ** olasılıklar parantez içerisinde verilmiştir.

2000 yılına ait tahmin sonuçlarının verildiği Tablo 4 ve 5'ten görüleceği üzere tahminlerden 1990 yılına ait bulgulara benzer değerler elde edilmiştir. Tahminlerde emek, sermaye ve beşeri sermaye katsayıları teoriden beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. 3. Eşitliğin tahmininde emeğin üretim esnekliği 0.61 ve sermayenin üretim esnekliği 0.40 bulunmuştur. Bu katsayılar emek veya sermayede meydana gelecek %1'lik değişim karşısında üretimin hangi oranda artacağını göstermektedir. Katsayılar toplamı birden büyük olmasına rağmen (0.6124 + 0.4019 = 1.0243) Wald testi (F=0.05, p=0.81) katsayılar toplamının 1 olarak kabul edilebileceğini yani ölçüğe göre sabit getiri olduğuna işaret etmektedir.

2000 yılına ait tahminler 1990 yılına ait bulgulara benzer olarak il gelirleri ile doğurganlık oranı, bağımlılık oranı ve hanehalkı büyüklüğü arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye işaret etmektedir. Bu sonuçlara göre, il bazında yüksek doğurganlık ve buna bağlı olarak yüksek bağımlılık oranları ve geniş hanehalkının yoksulluğun önemli bir nedeni olduğu söylenebilir. Tahminlerde ulaşılan başka bir bulgu ise eski bir hipotez olan gelir düzeyi ile doğurganlık arasındaki ters orantıdır (Birdsall, 1988). Thompson (1929) tarafından ortaya atılan ve genellikle ülkeler arası çalışmalarda tespit edilen bu duruma (Dasgupta, 1995: 1882), Türkiye’de iller arasında da rastlanılmıştır. Yani yüksek gelirli illerde toplam doğurganlık hızı düşüken, düşük gelirli illerde yüksektir.

Tablo 3. Tahmin Sonuçları, 2000 ve 81 il (Gelir Düzeyi).

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Log(GELİR)					
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	3. Eşitlik ^H	4. Eşitlik ^H	5. Eşitlik	6. Eşitlik	7. Eşitlik
Sabit	-8.1235 ^a (0.5711)*	-8.2308 ^a (0.5918)	-7.2967 ^a (0.5812)	-3.9789 ^a (1.2257)	-5.5311 ^a (0.6767)
Log(EMEK)	0.6124 ^a (0.1336)	0.7518 ^a (0.1203)	0.9346 ^a (0.0960)	0.9188 ^a (0.0928)	0.9796 ^a (0.0854)
Log(SERMAYE)	0.4019 ^a (0.0821)	0.2440 ^a (0.0905)	0.1185 ^c (0.0663)	0.1289 ^b (0.0641)	0.0786 (0.0597)
Log(UNİ)		0.7244 ^a (0.2279)	0.5034 ^a (0.1771)	0.3929 ^b (0.1866)	0.3670 ^b (0.1649)
Log(DOGUR)			-0.5488 ^a (0.1481)		
Log(BAGIM)				-0.9009 ^a (0.2351)	
Log(HANE)					-1.1964 ^a (0.2122)
Düzeltilmiş R ²	0.8921	0.9096	0.9224	0.9232	0.9386
Durbin-Watson	1.85	1.76	1.78	1.79	1.84
F-İstatistiği	331.66 ^a	269.52 ^a	239.05 ^a	241.74 ^a	290.84 ^a
White Testi (χ^2)	20.77 (0.00)**	17.71 (0.01)	11.75 (0.16)	11.79 (0.16)	8.82 (0.35)

a: %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; b: %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; c: %10 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı.

H: White testi sonucu değişen varyans saptanmış ve yeniden tahmin edilmiş model.

* standart hata değerleri parantez içinde verilmiştir.

** olasılıklar parantez içinde verilmiştir.

Tablo 4. Tahmin Sonuçları, 2000 ve 81 il (Kişi Başına Gelir)

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Log(Kişi Başına Gelir)					
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	3. Eşitlik ^H	4. Eşitlik ^H	5. Eşitlik	6. Eşitlik	7. Eşitlik
Sabit	5.5557 ^a (0.5341)	5.4252 ^a (0.5598)	6.5901 ^a (0.5293)	10.9301 ^a (1.1294)	8.5675 ^a (0.6001)
Log(EMEK)	0.0061 (0.0573)	-0.0164 (0.0476)	0.0569 (0.0441)	0.0513 (0.0429)	0.0563 (0.0381)
Log(SERMAYE)	0.3849 ^a (0.0809)	0.2437 ^a (0.0897)	0.0712 (0.0613)	0.0804 (0.0589)	0.0378 (0.0531)
Log(UNİ)		0.6651 ^a (0.2221)	0.3868 ^b (0.1582)	0.2499 (0.1656)	0.2468 ^c (0.1431)
Log(DOGUR)			-0.7071 ^a (0.1391)		
Log(BAGIM)				-1.1743 ^a (0.2191)	
Log(HANE)					-1.4128 ^a (0.1917)
Düzeltilmiş R ²	0.4648	0.5471	0.6576	0.6837	0.7322
Durbin-Watson	2.00	1.94	2.06	2.05	2.13
F-İstatistiği	35.74 ^a	33.21 ^a	39.41 ^a	41.07 ^a	55.71 ^a
White Testi (χ^2)	32.01 (0.00)**	20.17 (0.02)	8.91 (0.35)	8.68 (0.36)	7.41 (0.49)

a: %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; b: %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı; c: %10 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı.

H : White testi sonucu değişen varyans saptanmış ve yeniden tahmin edilmiş model.

* standart hata değerleri parantez içinde verilmiştir.

** olasılıklar parantez içerisinde verilmiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yoksulluk çok kapsamlı ve çok değişkenli bir sorundur. Nitekim yoksulluk, makro düzeyde bölüşüm kurallarını belirleyen ekonomik üst yapıya bağlı olduğu kadar, mikro düzeyde bireylerin içinde buldukları duruma göre aldığı kararlara da bağlıdır. Ailelerin sahip olacakları ve dolayısıyla bakacakları çocuk sayısı her ne kadar nüfus politikaları ile etkilenmeye çalışılsa da, genellikle bu karar çok değişkenli toplumsal bir yapı içinde verilmektedir. Hangi etkenlerin rol oynadığı bir yana, ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olma davranışı yani yüksek doğurganlık

hızları yoksulluğun önemli bir kaynağı olarak görülebilir. Nitekim illeri temsili hanehalkı olarak kabul eden bu çalışmadan elde edilen bulgular, toplam doğurganlık hızı (ve ilgili değişkenlerin) ile gelir düzeyleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, toplam doğurganlık hızının (ve ilgili değişkenlerin) yüksek olduğu iller genellikle düşük gelir düzeyine sahip illerdir.

Ancak, bu sonuçlar 1990 ve 2000 yılı gibi belirli bir döneme ait bulgulardır. Zaman içinde düşük gelirli illerin gerek gelir düzeylerinde bir yükselme gerekse toplam doğurganlık hızında bir azalma görülebilir. Nitekim demografik dönüşüm kuramı toplam doğurganlık hızlarında gelecekte bir azalama öngörmektedir. Böyle bir durumda doğrudan yoksul olarak tanımlanan hanehalkına ilişkin anketlerden elde edilen verilerin araştırılması daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Aynı şekilde, yoksulluğun mu yüksek doğurganlığa yoksa yüksek doğurganlığın mı yoksulluğa neden olduğunu zaman serisi ekonometrisi ile araştırmak da mümkündür. Ancak, il düzeyinde yeterli veri bulunmayışı zaman serisi gibi birçok tekniği uygulamayı güçleştirmektedir. Yine de mevcut bulgulardan gelir düzeyi düşük illerin yoksulluğunda yüksek doğurganlık hızının önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Çalışmada elde edilen illerin gelir düzeyi ile toplam doğurganlık hızındaki ters orantı, gelir düzeyi yükseldikçe ortalamanın üzerinde çocuk sahibi olma isteğinin azalacağına işaret etmektedir. Bu durum ise önümüzdeki yıllarda ekonomisi sürekli büyüyen Türkiye’de toplam doğurganlık hızında ve bağlantılı olarak nüfus artış hızında bir azalma olacağı anlamına gelmektedir. Bu demografik dönüşüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi yaşlıların toplam nüfusta yüksek oranda yer aldığı ve genç nüfusun azaldığı bir gelecek öngörmektedir. Bu çalışmada saptandığı üzere yüksek doğurganlık hızı ile yoksulluk bağlantılı görülse de, hükümetlerin de yoksulluğu artırmadan nüfusu artırmanın yollarını bulmak gibi bir görevi olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktan, Coşkun Can (2002), Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri* içinde, Coşkun Can Aktan (Ed.), Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/anasayfa-yoksulluk.htm> (12.10.2011).
- Amin, Sajeda, John B. Casterline ve Laura Spess (2007), Poverty and Fertility: Evidence and Agenda, Poverty, Gender, and Youth Working Papers No.4, Population Council, New York. <http://www.popcouncil.org/publications/wp/index.html> (03.08.2011)

- Anand, Sudhir ve Christopher J. Harris (1994), Choosing a Welfare Indicator, *American Economic Review*, 84(2), 226-231.
- Birdsall, Nancy; (1988), **Economic Approaches to Population Growth**, *Handbook of Eevelopment Economics Volume 1*, Hollis CHENERY and T. N. SRINIVASAN (Eds.), Amsterdam: North Holland, 477-542.
- Bloom, David E. ve David Canning (2004), Global Demographic Change: Dimensions And Economic Significance, Harvard University, Working Paper No. 1,
http://www.hsph.harvard.edu/pgda/WorkingPapers/2004/working_paper1.pdf
(19.02.2012)
- Brander, James A. ve Steve Dowrick (1994), The Role of Fertility and Population in Economic Growth: Empirical Results From Aggregate Cross-sectional Data, *Journal of Population Economics*, 7, 1-25.
- Cassen, Robert (1994), Overview: Population and Development: Old Debates, New Conclusions, *Population and Development: Old Debates, New Conclusions* içinde, Robert CASSEN (Ed.), Overseas Development Council, Washington, DC.
- Chilman, S. Catherine (1968), Fertility and Poverty in the United States: Some Implications for Family-Planning Programs, Evaluation, and Research”, *Journal of Marriage and Family*, 30(2), 207-227.
- Crenshaw, Edward M., Ansari Z. Ameen ve Matthew Christenson (1997), Population Dynamics and Economic Development: Age-Specific Population Growth Rates and Economic Growth in Developing Countries, 1965 to 1990, *American Sociological Review*, 62(6), 974-984.
- Çalışkan, Şadan (2010), Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59(2), 89-132.
- Dasgupta, Partha (1995), The Population Problem: Theory and Evidence, *Journal of Economic Literature*, 33(4), 1879-1902.
- DİE, (2003), *İl Göstergeleri, 1980-2003*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Eastwood, Robert ve Micheal Lipton; (1999), The Impact of Changes in Human Fertility on Poverty, *Journal of Development Studies*, 36(1), 1-30.
- Enke, Stephen (1974), Reducing Fertility to Accelerate Development, *Economic Journal*, 84(334), 349-366.
- Ersoy, Melih ve H. Tarık Şengül (2002), *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Farooq, Ghazi M. ve Baran Tuncer; (1974), Fertility and Economic and Social Development in Turkey: A Cross-Sectional and Time Series Study, *Population Studies*, 28(2), 263-276.
- Güneş, Hüseyin H. (2009), İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.
- Heer, David M. (1966), Economic Development and Fertility, *Demography*, 3(2), 423-444.

- Kabaş, Tolga (2010), Yoksulluk Dinamikleri: Ölçülmesi ve Kavramsal Olarak Anlaşılması İçin Literatür Taraması, Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler, 13 - 15 Ekim 2010 / İstanbul, Bildiriler Kitabı, 499-512.
- Kızılgöl, Özlem ve Çiğdem Demir (2010), Türkiye’de Yoksulluğun Boyutuna İlişkin Ekonometrik Analizler”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-32.
- Lanjouw, Peter ve Martin Ravallion (1995), Poverty and Household Size, *Economic Journal*, 105(433), 1415-1434.
- Lloyd, Cynthia B. (1995), Household Structure And Poverty: What Are The Connections?, Working Paper No.74, Policy Research Division, Population Council, New York. <http://www.popcouncil.org/publications/wp/index.html> (03.08.2011)
- McNicoll, Geoffrey (1997), Population and Poverty: A Review and Restatement, Policy Research Division Working Paper No.105, Population Council, New York. <http://www.popcouncil.org/publications/wp/index.html> (03.08.2011)
- Merrick, Thomas W. (2002), Population and Poverty: New Views on an Old Controversy, *International Family Planning Perspectives*, 28(1), 41-46.
- Oktik, Nurgün (2008), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Yakın Kitabevi, İzmir.
- Öztürk, Lütfü (2008), *Sürdürülebilir Kalkınma*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Rodgers, Gerry (1983), “Population Growth, Inequality and Poverty”, *International Labour Review*, 122(4), 443-460.
- Schoumaker, Bruno ve Dominique Tabutin (1999), Relationship Between Poverty and Fertility in Southern Countries; Knowledge, Methodology and Cases, WP.2, Department of Science of Population and Development, Universit Catholique de Louvain.
- Selim, Sibel; (2006), Türkiye’de Evli Kadınların İşgücüne Katılımına Göre Oluşan Doğurganlık Farklılıkları: Ayrıştırma Analizi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 139-163.
- Selim, Sibel ve Şenay Üçdoğruk (2003), Sayma Veri Modelleri İle Çocuk Sayısı Belirleyicileri: Türkiye’deki Seçilmiş İller İçin Sosyoekonomik Analizler, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 13-31.
- Şengül, Seda ve Altan Çabuk (2004), Türkiye’de Hanehalkı Büyüklüğünün ve Hanehalkı Kompozisyonunun Yoksulluk Üzerine Etkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1-2), 1-16.
- Şengül, Seda ve Gülşen Kıral (2006), Türkiye’de Kadının İşgücü Pazarına Katılım ve Doğurganlık Kararları, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 89-103.
- Şenses, Fikret (2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Temel Eğilimler*, İletişim Yayınları, İstanbul

- Thompson, Warren S. (1929), Population, *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- Tuncer, Baran (1976), *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- World Bank (1974), *Population Policies and Economic Development*, World Bank Report No: 481.
- Yaşar, M. Ruhat (2009), Elazığ Yoksulluk Haritası Projesi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 249-264.
- Yıldız Baday Ezgi, Uğur Sivri ve Metin Berber (2010), Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010), *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, Yozgat.
http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/endeks.doc
(19.03.2012)
- Yıldız, Mehmet Z. ve Faruk Alaeddinoğlu (2011), Göç ve Yoksulluk: Hakkâri Örneği, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 437-462.
- Yüceşahin, M. Murat (2009), Türkiye’nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-25.
- Yüceşahin, M. Murat (2011), Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27
- Yüceşahin, M. Murat ve E. Murat Özgür; (2008), Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in the Southeast, *Population, Space and Place*, 14, 135–158.